

10. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi

-Sosyal ve Eğitim Bilimleri-

the 10th International Scientific Research Congress

-Social and Educational Sciences-

(UBAK)

(11 – 12 Nisan / April 2021)

ONLINE / Ankara

-Sosyal ve Eğitim Bilimleri-

- Social and Educational Sciences-

- Bildiri Tam Metin Kitabı-

- Proceeding Book -

-

Editor

Dr. Esra TÜRE

Ankara 2021

Yayın Koordinatörü/ BroadcastCoordinator•
Muhammet ÖZCAN

Yayın Yönetmeni / General Publishing Director •
Dr. Muhammet ÖZCAN

Editörs / Editedby •
Dr. Esra TÜRE

Kapak Tasarım / Cover Design
Bekir TURAN

İç Tasarım / Interior
Bekir TURAN

Birinci Basım / First Edition• ©
Nisan 2021 // Nisan 2021-Ankara

ISBN:978-625-7813-68-6

ASOS YAYINEVİ

1st Edition / 1.baskı: Nisan/April 2021

Address / Adres: Çaydaçıra Mah. Hacı Ömer Bilginoğlu Cad. No: 67/2-4/MERKEZ/ELAZIĞ

Mail: asos@asosyayinlari.com

Web: www.asosyayinlari.com

İnstagram: <https://www.instagram.com/asosyayinevi/>

Facebook: <https://www.facebook.com/asosyayinevi/>

Twitter: <https://twitter.com/Asosyayinevi>

KURULLAR / BOARDS

Kongre Onur Kurulu Başkanı / President of The Congress Honorary Board

Prof. Dr. Yavuz DEMİR, Ankara Bilim Üniversitesi Rektörü

Düzenleme Kurulu / Organizing Committee

Prof. Dr. Pınar ÜLGEN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Cemile Bahtiyar KARADENİZ, Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Arafat Useini Uluslararası Vizyon Üniversitesi K.Makedonya
Dr. Öğretim Üyesi Funda ERDOĞDU, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi, Yakut AKBAY, Ankara Bilim Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Volkan KARABOĞA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Öğr. Görv. Hanife CANDIR ŞİMŞEK, Doğuş Üniversitesi
Dr. Elif ALP, Sakarya Üniversitesi
Dr. Esra TÜRE

Bilim ve Hakem Kurulu / Science and Referee Board

Prof. Dr. Nadia Yasseen ABED, Baghdad University
Dr. Öğretim Üyesi, Handan AKKAŞ, Ankara Bilim Üniversitesi
Doç. Dr. Türkan ASKEROVA, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Ebru CEYLAN, İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut DOĞAN, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. M. Yüksel ERDOĞDU, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem ÇAKIR, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal ÇELİK, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Nihada Delibegovic DZANİC, University of Tuzla
Prof. Dr. Özbay GÜVEN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal İYEM, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Belgin Uçar KOCAOĞLU, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Elvira LATİFOVA, Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Cem Harun MEYDAN, Ankara Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. Meruert MUSABAEVA, Eurasian National University, Kazakistan
Doç. Dr. Naka NİKSİC, Belgrad Üniversitesi, Sırbistan
Doç. Dr. Elif ÖNAL, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Tuncay Ercan SEPETCİOĞLU, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Galbatsova SHAHRUZAT, Daghestan State University
Prof. Dr. Gulnoz SATTOROVA, Özbekistan İlimler Akademisi
Dr. Güلزada STANALİEVA, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Mucize ÜNLÜ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Andrey VOLODİN, Moskova State University, Russia
Prof. Dr. Nurshat ZHUMADİLOVA, Kazakistan, Karaganda Bolaşak Üniversitesi

Sekreter / Secretary

Esra TÜRE

Presentation ID/Sunum No= 37

Oral Presentation / Sözlü Sunum

Son Dönem Osmanlı Düşünürlerinden İbrahim Cûdî Efendi'nin “Tarih-i Enbiya ve İslam” İsimli Eserindeki Tarih Perspektifi

Dr. Öğretim Üyesi İlyas Akyüzoğlu¹
¹Yalova Üniversitesi

Özet

Tarih-i Enbiya ve İslam isimli eseri çerçevesinde tarihçiliği üzerinde durmayı planladığımız İbrahim Cûdî Efendi, Trabzon'daki İskender Paşa Medresesi müderrisi Yumralı Hacı Mehmet Efendi'nin oğludur. İbrahim Cûdî Efendi, 20 Temmuz 1864'te Trabzon'da doğdu. Asıl adı İbrahim olup şiirlerinde kullandığı “Cûdî” mahlasıyla tanınmıştır.

Trabzon'da birçok eğitim kurumunda öğretmenlik yapmış olması onun “Muallim Cûdî” olarak yaygın ve haklı bir üne kavuşmasını sağlamıştır. İbrahim Cûdî Efendi, Trabzon Müftülüğü görevinde iken, yakalandığı gırtlak kanserinden kurtulamayarak 30 Haziran 1344 (13 Nisan 1926) tarihinde vefat etmiştir. Kabri Hatuniye Camii kabristanındadır.

Tarafımızca incelenen “Tarih-i Enbiya ve İslam” (Trabzon, 1328/1910) isimli eser, son demlerini yaşamakta olan cihan imparatorluğunun eğitimci-düşünürlerinden birisi olan İbrahim Cûdî'nin perspektifinden İslam tarihini bize sunması açısından değerlidir. Eserde didaktik bir anlatım ağır basmaktadır. Eser, Hz. Adem'den başlayarak son Osmanlı Padişahlarından Mehmet Reşat'ın 14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909) tarihinde tahta oturuşunu anlatarak sona ermektedir.

Peygamber kıssaları anlatılırken Kur'an-ı Kerim ve Tevrat'a başvurulmuş, bunun dışında herhangi bir kaynak ismi verilmemiştir. Kıssalarda geçen yer isimleri ile tarihi şahsiyetler hakkında dipnotlarla coğrafi ve tarihsel açıklamalar getirilmiş olmasına rağmen bunların hangi kaynaklardan alınmış olduğuna dair bir işaret ise bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih-i Enbiya ve İslam, Muallim Cûdî, İbrahim Cûdî Efendi, Trabzon.

Abstract

İbrahim Cûdî Efendi, whose historiography we plan to focus on within the framework of his work titled, “Tarih-i Enbiya ve İslam”, is the son of Yumralı Hacı Mehmet Efendi, the teacher of İskender Pasha Madrasah in Trabzon. İbrahim Cûdî Efendi was born on 20 July 1863 in Trabzon. His real name is İbrahim and he is known with the pseudonym “Cûdî” used in his poems.

Having worked as a teacher in many educational institutions in Trabzon, he gained a widespread and justified reputation as “Muallim Cûdî”. When İbrahim Cûdî Efendi was working as the Trabzon Mufti, he could not recover from throat cancer and died on 30 June 1344 (13 April 1926). His grave is in the Hatuniye Mosque cemetery.

The work titled “Tarih-i Enbiya ve İslam” (Trabzon, 1328/1910), which is examined by us, is valuable in terms of presenting us the world history from the perspective of İbrahim Cûdî, one of the educators-thinkers of the world empire, which is living its last stages. A didactic narrative prevails in the work. The work was written by starting from Prophet Adam, it ends with the reign of Mehmet Reshat, one of the last Ottoman Sultans, on 14 April 325 (27 April 1909).

While the stories of the prophets are being narrated, the Quran and the Torah were referred to, and no other source name was given although geographic and historical explanations have been made with footnotes about place names and historical figures in the stories, there is no indication from which sources they were taken.

Keywords: Tarih-i Enbiya ve İslam, Muallim Cûdî, İbrahim Cûdî Efendi, Trabzon.

İslam Dünyası'nda Tarih Biliminin Evreleri

İslam Tarihi'nin bilim olarak ortaya çıkışı Hadis, Fıkıh ve Tefsir gibi çeşitli İslam ilimlerinin yazılışı ile birlikte başlar. Fakat bir disiplin haline gelmesi Emeviler zamanında başlamış ve Abbasiler dönemindeki tercüme faaliyetlerinden de etkilenerek gittikçe gelişmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in çağdaşı olan sahabilerin vefat etmiş olmaları, Kur'an'ın önceki peygamberlerden ve kavimlerden söz etmesi, Müslümanların diğer dinlere mensup kişilerle birlikte yaşamaya başlamaları gibi sebepler onları İslam Peygamberi'nin sîretini/hayatını tüm yönleriyle kaydetmeye sevk etmiştir (Rosenthal, 1983, s. 41).

Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberler silsilesinin son halkası olması ve önceki peygamberlerin de İslam inancına göre İslam'ın peygamberleri olarak kabul edilmeleri nedeniyle Müslüman toplumda "peygamber tarihçiliği" de başladı ve Kısas-ı Enbiya (Peygamberler tarihi ilmi) teşekkül etti (Günaltay, 1991, s. 17). Siyer ve meğâzi kitaplarının yanı sıra fütühât kitapları ve peygamberler tarihinin de İslam tarihine eklenmesiyle bu alandaki çalışmalar genel tarihçiliğe doğru evrildi.

Genel tarih perspektifiyle yazılan eserlerde tarih, insanlığın başlangıcından itibaren ele alınır ve çoğunlukla yazarlarının devirlerine kadar meydana gelen olaylar kaydedilir. İslam dünyasında bu konuda ilk olarak ortaya eser koyan müellif, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir b. Rüstem et-Taberî (ö.309/923)'dir. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* isimli eserini miladi onuncu asrın ilk on yılında kaleme almıştır. Bu eserde insanlığın başlangıcından hicri 302-303 yılına kadar olan olaylar ele alınmıştır (Rosenthal, 1983, s. 102).

Siyer ve meğâzi yazıcılığıyla başlayan İslam tarihçiliğinin genel karakteristiği, İslam tarihçilerinin hadis alimlerinden tevarüs etmiş oldukları rivayet metodu. Bu yöntemle yazılan eserlerde olaylar yaşandığı/anlatıldığı/olduğu gibi nakledilmekteydi. Hadisçilerin, rivayetlerin doğruluğunu araştırmak için ortaya koymuş oldukları cerh ve ta'dil çalışmaları İslam tarihçileri tarafından da kullanılmış olsa da bunlar olaylara değil kişilere dönük eleştirilerdi.

İslam tarihçiliğinin önemli temsilcilerinden olan İbn Haldûn (ö. 808/1406), tarihin sadece nakilden ibaret olmadığını, onun içinde saklanan bir mananın bulunduğunu ve bunu araştırıp bulmanın görev olduğunu söyleyerek (İbn Haldûn, 1988, s. 5) İslam tarihçilerinin tarihi olayları ele alıp değerlendirme anlayışında büyük bir devrim meydana getirmiştir.

İbn Haldûn'un açtığı yolda ilerleyen tarihçiler olaylara felsefi yorumlar getirdiler ve kimileri (Fichte, Hegel, Marx vd.) tarihte tam bir ilerleme olduğunu söylediler. Kimileri ise (İbn Haldûn, Vico, Toynbee vd.) tarihte belli dönemlerde adına ilerleme diyebileceğimiz bir gelişme olsa bile aslında belli dönemlere göre devinip duran bir döngüsel süreç olduğunu iddia ettiler (Özlem, 1998, s. 15).

Tebliğimizde ele aldığımız *Tarih-i Enbiya ve İslam* isimli eserdeki tarihsel olayları ele alış biçimine baktığımızda İbrahim Cûdî Efendinin, geleneksel İslam tarihi yazıcılığının metodu olan rivayetçiliği esas aldığını söyleyebiliriz. Bunun yanında tarihsel olaylarla ilgili rivayetleri zikrettikten sonra mütalaa/değerlendirme yapmış olması ve bazı tarihsel kaidelerden (sünnetullah) bahsetmesi onun tarihe felsefi bir açıdan yaklaştığının göstergesidir. Ayrıca tarihsel olayları ele alırken ortaya koymuş olduğu yaklaşım onun tarihte döngüsel bir yapı olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.

İbrahim Cûdî'nin Hayatı Ve Eserleri

İbrâhim Cûdî, 20 Temmuz 1863'te Trabzon'da Hacı Kâsım Mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası Arsin İlçesi Merkez Yeşilce Mahallesi eşrafından Hacı Mehmed Efendi (İskender Paşa Medresesi müderrisi, Yumralı), annesi ise Âişe Hâtun'dur (Albayrak, 2016, s. 129). Asıl adı İbrahim olmakla beraber şiirlerinde kullanmış olduğu "Cûdî" lakabından dolayı bu isimle meşhur olmuştur (Uzun, 1993, s. 81).

İlköğrenimini Tabakhane Mekteb-i İbtidaiyesi'nde yaptıktan sonra müftü medresesine girdi. Hoca Derviş Efendi, Hacı Faik Efendi, Semercizade Hacı Mehmet Efendi gibi döneminin önemli alimlerinden ders aldı. Eğitimini tamamladıktan sonra eğitimcilik hayatına adım attı ve Trabzon'da Mekteb-i Hamidiye'de, Askeri Rüşdiye'de Kız Numûne Mektebi'nde, Trabzon Sultanisi'nde Fransızların Frerler Okulu'nda, İranlılar için açılmış olan Mekteb-i Nâsirî'de, Rum ve Ermeni Okulları'nda Türkçe, Farsça, Arapça, Tarih dersleri öğretmenliği ve yöneticilik görevlerinde bulundu (Albayrak, 2016, s. 131).

İstiklal savaşı öncesi işgal günlerinde Trabzon Mühafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almış, bir müddet de cemiyetin başkanlığını yürüterek milli mücadele davasının en ön safında

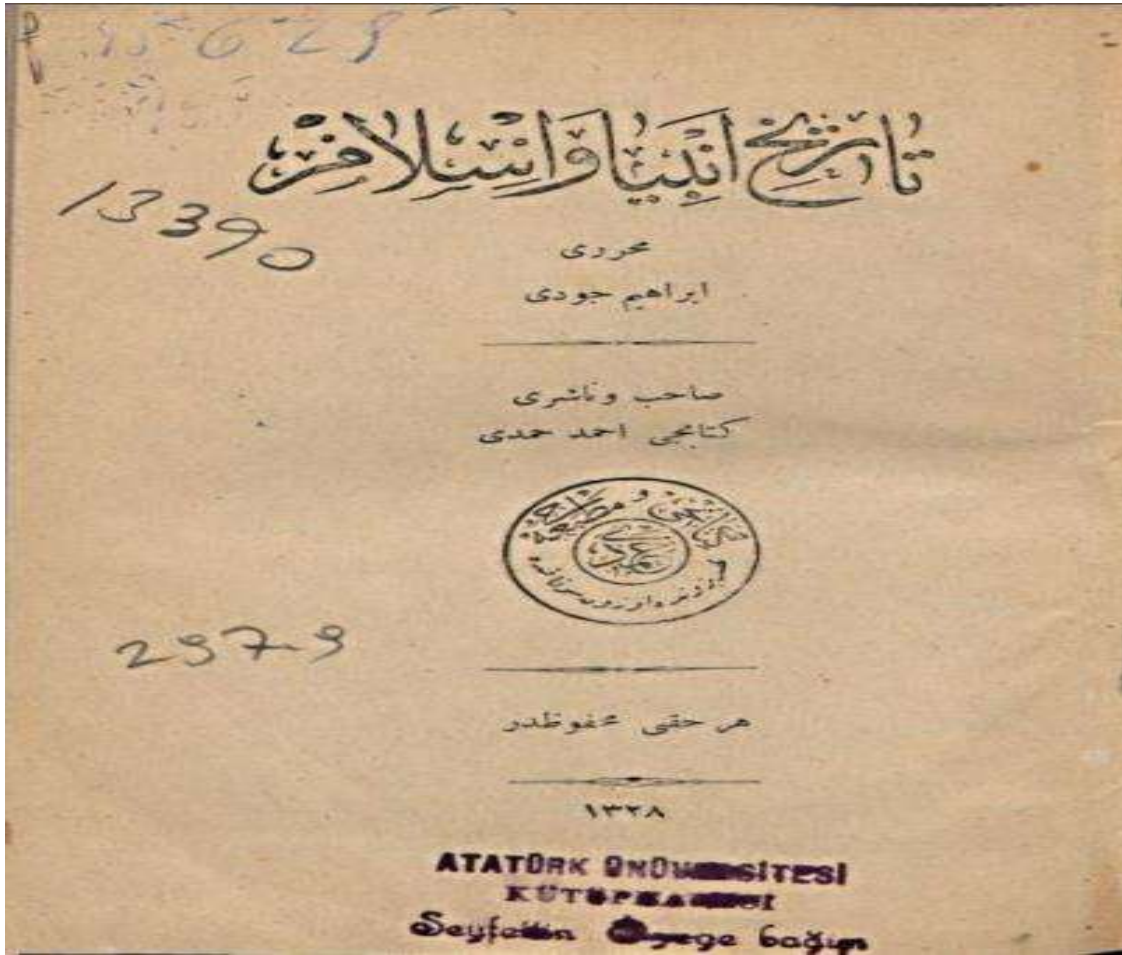
yer alanlardan olmuştur. Trabzon'un işgali sonrasında Ünye'ye geçmiş, oradan Ankara'ya intikal ederek Ankara Sultanisi'nde Arapça ve Dâru'lmuallimat'ta Ulum-u Diniye derslerini okutmuştur.

Kurtuluş savaşından sonra kendisine TBMM milletvekilliği teklif edilmiş olmasına rağmen memleketi Trabzon'a hizmet etmek istediğini belirterek bu görevi kabul etmemiştir. Trabzon'da birçok eğitim kurumunda yapmış olduğu bu görevler sayesinde geniş bir kitle tarafından "Mualim Cûdi" olarak tanınır hale gelmiştir. Ayrıca Trabzon Ticaret Mahkemesi'nde uzun yıllar daimî azalık görevinde bulunmuş, Trabzon Vilayet Gazetesi'nde bir sene başyazarlık yapmış ve daha sonra 12 Nisan 1926 senesinde Trabzon Müftülüğü görevini yürütürken muhtemelen çokça içtiği sigara (Mutman, 1950, s. 20) sebebiyle yakalandığı gırtlak kanseri nedeniyle vefat etmiştir (Uzun, 1993, s. 81). Mezarı Hâtuniye Câmii mezarlığındadır (Kayaoğlu, 1987, ss. 287-289).

Arapça ve Farsça'yı edebiyatları ile birlikte her iki dilde şiir yazacak derecede bilmekteydi. Bir divan teşkil edecek kadar şiirleri mevcuttur (İz, 1975, ss. 59-60). Cûdi Bey'in basılmış birçok eseri vardır (Albayrak, 1987, ss. 139-143). Tebliğimizde incelediğimiz *Târih-i Enbiyâ ve İslâm* (Kitapçı Hamdi Matbaası, Trabzon, 1910) isimli eserinin yanında *Nevâdir-i Nefîse* (Vilayet Matbaası, Trabzon, 1892), *el-Kenzü'l-esnâ fi Şerhi'l-esmâi'l-hüsnâ* (Serasi Matbaası, Trabzon 1909), *el-Haytu'l-ebayaz* (Üskünar Matbaası, Trabzon 1912), *Ulûm-i Dîniye Dersleri* (Mihailidi Matbaası, Trabzon 1911) gibi birçok tespit edil/eme/miş eserleri mevcuttur. En önemli eserlerinden bir tanesi de *Lûgat-ı Cûdî*'dir. Bu yaklaşık 14.000 kelimeyi içeren bir sözlüktür ve madde başı olarak alınan kelimelerin çoğunluğu Arapça olup ikinci sırayı ise Farsça kelimeler almaktadır (Odunkiran ve Alpaydin, 2014, s. 168). *Lûgat-ı Cûdî*, Türkçe yayımlanan diğer sözlüklerden farklı olarak Arapça ve Farsça kelimeleri açıklayan bir sözlüktür (Karsli, 2014, s. 49).

Cûdî Efendi, *et-Teraif* ve *'z-Zaraif* isimli eserinin satışından elde edilen gelire Trabzon'un Zeytinlik Mahallesi'nde bir ilkokul yaptırmıştır ve şu anda kendi ismini (Cûdî Bey) taşımaktadır (Mutman, 1950, s. 20).

Tarih-İ Enbiya ve İslam'daki Tarih Perspektifi

Tarih Bilimine Yaklaşımı ve Tarihi Zamanlara Bölmesi

Tarih, ona göre sadece geçmişini araştıran bir bilim değildir. Tarih, “geçmişlerin ahvalinden, vekayiinden, gelecekleri (gelecek nesilleri) haberdar eden” bir ilimdir. Müellife göre tarih çalışmalarını iki başlık altında toplayabiliriz: 1. Tarih-i Umûmî, 2. Tarih-i Husûsî.

Tarih-i umûmî, bütün toplulukların, devletlerin geçirmiş olduğu tecrübeler ve yaşadıkları olaylardan bahsetmektedir. Tarih-i husûsî ise, sadece bir topluluğun tecrübe ve yaşadıkları, ya da bir asırda yaşanan olaylardır. Daha dar kapsamlı da düşünebiliriz; sadece bir hükümdarın yaşadıkları da tarihi hususi olarak adlandırılabilir.

Müellife göre tarih sadece geçmişin olaylarını, hikayelerini, derleyip, kayıt altına alıp gelecek nesillere aktarmak değildir veya amacı sadece bu olmamalıdır. Çünkü tarih boyunca yaşanan olaylarda gelecek nesiller için önemli dersler bulunmaktadır. Anlatımlardaki estetikliği dolaylı anlatım esnasında kaybetme ihtimalinden dolayı müellifin sözleriyle bu faydaları aktarıyoruz:

“Tarihin, insanlara azîm faidesi vardır. İnsanlar hükümetlerini, kavmiyetlerini, mevcûdiyelerini muhafaza için tutacak oldukları mesleki (yol), kuracak oldukları tedâbirî (tedbirler) hep tarihten alırlar. Tarih, insanlara yol gösterir, tedbir öğretir, temkin verir, ayıklık bahşeder.

İnsanlar, tarih sayesinde geçmişlerin ahvâlini öğrenir, vekayiinden haberdar olur. Ne sebeple ileri gittiklerini ne yüzden geri kaldıklarını bilir. İbtidây-ı hilkatten bugüne kadar güya (sanki) yaşamış gibi insanların ahvâline malumatı olur. Bu malûmat yardımıyla fikrini, ahlâkını düzeltir, meslekini tashih eder. Hâl-i hâzırı ve geleceği, geçmişe kıyas ederek en mühim işleri bile kolaylıkla idareye kesb-i iktidar eder.

Tarih, adeta tecrübe demektir. Tarih bilmeyen insanlar tecrübesiz çocuk mesabesinde. Teşebbüsleri serâpâ akimdir. Fakat, tarih bilenler öyle değildir. Tecrübeli, gün görmüş kâmiller gibi her neye teşebbüs ederlerse muvaffakiyet onlar için daima hazırdır. Velhasıl tarih, insanlar için en mühim bir rehberdir; en mükemmel bir mürşiddir (İbrahim Cûdî, 1328, ss. 2-3).”

Mütefekkir İbrahim Cûdî, tarihi zaman dilimlerine ayırırken tarihçilerin tasnifine uyararak, Kurûn-u Ūlâ (İlk Çağ), Kurûn-u Vustâ (Orta Çağ), Kurûn-u Ahîre (Yakın Çağ), şeklinde üç ana zaman dilimine ayırmıştır.

Bu sınıflandırmayı yaptıktan sonra cihanşümül Osmanlı düşüncesini veya özgüvenini yansıtırmasına bu çağların başlangıç ve bitişlerini tarihlendirirken “Ehl-i İslam’a göre kurûn-u ūlâ” ve “Avrupalılara göre kurûn-u ūlâ” diye ayrıca bir sınıflandırmaya gitmiştir. Yani bir nevi şunu demek istemektedir: Tarih bu şekilde farklı çağlara ayrılmakla birlikte, bizim nazar-ı dikkate aldığımız bazı olaylar bu çağların başlangıç ve bitiş noktalarını oluşturmaktadır. Avrupalıların kendilerine göre bazı noktalar belirlemişler ki bunların bizim açımızdan herhangi bir bağlayıcılığı yoktur.

Müellifin tasnifinde belirtmiş olduğu, “Ehl-i İslam’a göre kurûn-u ūlâ”, Hz. Âdem’in yaratılışından başlayıp Hz. Muhammed (s.a.v)’in Mekke’den Medine’ye hicretine kadar geçen zaman dilimidir. Orta çağ, Hz. Peygamberin Hicretinden başlayıp İstanbul’un fethine kadar geçen süredir. Yakın çağ ise İstanbul’un fethinden sonraki zaman dilimidir.

Avrupalılara göre kurûn-u ūlâ, Hz. Âdem’in yaratılışından başlayıp Roma İmparatorluğu’nun yıkılışına kadar geçen zamandır. Orta çağ, Roma İmparatorluğunun yıkılışından Amerika’nın keşfine kadarki zaman dilimidir. Yakın çağ ise Amerika’nın keşfinden günümüze kadar olan süredir (İbrahim Cûdî, 1328, ss. 3-4).

İbrahim Cûdî, tarihin çağlara bölünmesi ile ilgili bilgileri verdikten sonra Tarih biliminin kaynaklarını da semâvî kitaplar, tarihçilerin yazmış oldukları eserler ve arkeolojik çalışmalarla bulunan tarihi kalıntılar şeklinde üç kısma ayırmıştır.

Tarihin toplumlar için önemi, çağları ve kaynakları hakkında bilgi verdikten sonra farklı toplumlarda kullanılan takvimler ve Müslümanların takvimi hakkında ise kendi ifadeleriyle şu bilgiyi vermektedir:

“Tarih lafzının iki manası vardır: Biri, arz ettiğimiz vechile, geçmişlerin ahvâlini geleceklere bildirir. Diğeri de bir vakanın vuku bulduğu veyahut bir kitabın, bir mektubun yazıldığı vakti tayin eder. Bu nev’ tarih her millette başka başkadır, bir değildir. Mebde’leri (başlağı) ayrı olmak üzere her milletin bir tarihi vardır. Biz ehl-i İslam’ın tarihi de tarih-i hicrîdir.

Mebdei, Rasûl-i ekrem efendimiz hazretlerinin Medine-i Münevvere'ye hicret buyurdıkları senedir. Araplar, İslamiyet'ten evvel tarih isti'malini bilmezlerdi. Bir madde (konu) için zaman tayinine lüzum gördüklerinde falan vakanın, falan hadisenin falanca gününde diye beyan-ı tarih ederlerdi. Mektuplarına yalnız tahrir olundukları (yazıldıkları) ayın ismini yazarlardı. Bu hal, tam on altı sene-i hicriyesine kadar devam etti. Hükümet-i İslamiye'nin günden güne tevvesu' edişi (genişlemesi) ve muamelâtın (ilişkiler), mesâlihinde (faydalar) o nisbette çoğalması bir tarih ittihazı lüzumunu ehl-i İslam'a ihsas ettirdi.

En evvel bu lüzumu hisseden ashabdan Ebu Musa el-Eş'arî hazretleridir. On altı sene-i hicriyesinde Halife-i Müslimîn olan Hz. Ömer (r.a)'a bir layiha (belge-tasarı) takdimiyle bir tarih ittihaz olunmak lüzumunu gösterdi. Bu lahiyasında beyan ettiği esbab, Halife'ce nefsu'l-emre (ele alınan konu) muvafık görüldü. Ashabın en ileri gelenleri celb edilerek mesele mevki-i tezekküre konu. Uzun uzadıya birçok müzakerattan sonra umumun ittifakıyla mebdei hicret-i Nebeviye olmak üzere bir tarih vaz' ve tesis buyruldu. Bundan anlaşılıyor ki tarihimiz, en evvel on altı diye atılmaya başlamıştır. Yoksa çokları tarafından zan olduğu gibi buradan başlamamıştır.

Nitekim Hristiyanların istimal ettiği tarih-i milad dahi öyledir. Yani bu da birden başlamamıştır. Mebdei her ne kadar Hz. İsa'nın doğduğu sene ise de vaz' ve tesisi çok sonradır. Hatta rivayete nazaran Hz. İsa'dan birkaç yüz sene sonra İstanbul'da vaz' olunmuştur. Bugün istimal olunan tarihlerin en meşhurları ikidir: Biri, Müslümanlara ait olan tarh-i hicret, diğeri de Hristiyanlara mahsus olan tarih-i miladdır. Bunlardan başka daha birçok tarihler var ise de isti'malleri o kadar şayi' değildir (İbrahim Cûdî, 1328, ss. 3-4)."

Müellif, tarih ve metot üzerine vermiş olduğu bilgilerden sonra eserine Hz. Adem'in yaratılışından başlayarak Hz. Muhammed (s.a.v) öncesinde gönderilmiş peygamberlerden bahsettiği kısmı birinci bölümde (Tarih-i Enbiyâ) ele almaktadır. Daha da önce belirtmiş olduğumuz gibi tarih rivayetlerinde (özellikle tarih öncesi dönem) kutsal kitaplardaki bilgilerden faydalanmaktadır. Bunun yanında bu rivayetlerle ilgili değerlendirmelerde bulunmuş hatta bilimin bu konularla ilgili ortaya koymuş olduğu teorileri de bu yorumlara dahil etmiştir.

İbrahim Cûdî, dünyanın nasıl yaratıldığını "ancak Allah (c.c.) bilebilir" diyerek kitabının birinci bölümüne başlangıç yapıyor. Çünkü, insanların bunu tam anlamıyla bilebilmeleri imkansızdır. Kutsal kitaplar âlemin altı günde yaratıldığını haber verseler de bu günlerin bizim anladığımız manada altı güne tekabül edip etmediği de tam olarak net değildir. Bu altı gün de olabilir altı bin sene de olabilir. En doğrusunu Allah bilir (İbrahim Cûdî, 1328, s. 7).

Bilim insanları bütün evrenin ilk önce gaz halinde olduğunu sonra bunların parçalandığını ve birçok gezegenler meydana geldiğini iddia etseler de bütün bunlar teorilerden ibarettir. Bu teorinin dışında başka teoriler de vardır. Dolayısıyla bizim yapmamız gereken bu teorilerden herhangi birisini red veya kabul yönünde bir taassub göstermektense gerçeklik ortaya çıkana kadar "en doğrusunu Allah bilir" dememiz akla daha uygundur (İbrahim Cûdî, 1328, s. 8).

Peygamberler hakkında verdiği bilgiler, her ne kadar kaynak zikretmemiş olsa da İslam Tarihi alanında yazılmış olan *Kısas-ı Enbiya* literatürü ile uygunluk arz etmektedir. Fakat İslam alimleri arasında tartışma konusu olan bazı konularda da kendi değerlendirmelerini ifade etmektedir. Örneğin Hz. Nuh (a.s)'ın kavmini yok eden tufanın lokal mi genel mi olduğu konusunda şunları söylemektedir:

"İlk putperest toplum Hz. Nuh'un kavmidir. Bütün uyarılara rağmen iman etmedikleri için helak edilmişlerdir. Tufanın bütün dünyayı kapsamadığını söyleyenler de vardır. Çünkü Kur'an'da bütün dünyayı kapladığına dair açık bir delil yoktur. Yani tufanın Fırat ve Dicle vadilerinde meydana geldiğini söylemek dinen mahzurlu değildir (İbrahim Cûdî, 1328, s. 14)."

Müellif, İkinci bölüme (Tarih-i İslam) Hz. Peygamber'in doğmuş olduğu ortamla başlayarak, Hz. Muhammed (s.a.v), Hulefa-i Raşidîn, Emeviler, Abbasiler, İslam coğrafyasında kurulmuş belli başlı devletleri zikretmektedir. Son olarak da Osmanlı tarihi ve padişahları hakkındaki temel bilgileri verdikten sonra anlatımlarından ve de heyecanını yansıtmış olduğu cümlelerden anladığımız kadarıyla kendisinin de canlı şahidi olduğu Sultan V. Mehmet Reşat'ın tahta çıkışı olayı ile kitabını sona erdirmiştir.

Bu bölümden bazı anekdotları aktarmadan önce dikkatimizi çeken bir hususu da belirtmek gerekiyor. Müellif, büyük hacimli bir çalışma amacını gütmeye için (eserin toplamı 192 sayfadır) ele aldığı dönemleri, önemli olay ve şahsiyetlerini zikrederek, kısaca anlatmaya çalışmıştır. Doğal olarak, Osmanlı Devleti tarihini de oldukça kısa bir şekilde anlatmıştır. Bunu kendisi açısından bir handicap olarak görmüş

olmalı ki Osmanlı tarihine giriş yaparken bir dipnot koyarak bu duruma, “aslında daha tafsilli yazmak gerekir, fakat böyle bir eserde az yer ayırmış olmamızla beraber İslam tarihinden koparmamak adına Osmanlı tarihini de ekledik. İnşallah uygun bir zamanda müstakil olarak Osmanlı tarihini ele alan bir eser yazmayı planlamaktayım.” şeklinde bir izahat getirmiştir (İbrahim Cûdî, 1328, s. 184).

Ayrıca bu bölümde ele aldığı devletler hakkında bilgi verirken, şayet bu devletlerin özelde Osmanlılarla genelde de İslam dünyasıyla bir çatışması olmamışsa gayet nesnel ifadelerle tarihlerini anlattığı, örneklerini zikredeceğimiz bazı devletler hakkında ise yerici/özel anlatımlara başvurduğu görülmektedir. Örneğin Anadolu Selçuklularından Rûm Selçukluları diye bahsetmekte ve onlar hakkında şu sitayiş dolu ifadeleri kullanmaktadır:

Rûm Selçukluları: Rum Devlet-i Selçûkiyesi'nin merkez idaresi Konya şehriydi. Anadolu'nun Türklerle iskân olunması ve ahalisinin adeta Türkleşmesi bu devlet zamanında hâsil olmaya başlamıştır. Bu devlet h. 699 tarihine kadar payidar olmuştur ki Devlet-i Ebed Müddet Osmaniye'miz bunun Moğollar tarafından mahvı üzerine ilan-ı istiklal buyurmuştur. Devlet-i ebed müddetimize tabl ve alem (davul-bayrak) vererek emirliğini onaylayan bu devlet olmuştur (İbrahim Cûdî, 1328, s. 177).

Cengiz Han'ın kurmuş olduğu devlet hakkında ise sebep oldukları yıkım dolayısıyla “adı batasıca” diye söz etmektedir:

Tatar Hanları/ Devlet-i Cengîziyye: Devlet-i Cengiziye, Tataristan-ı Kebir'den zuhur ile bütün Asya'yı zulmen yakıp yıkarak cihanı-ı insaniyete ve İslamiyet'e kan ağlatan adıbatası meşhur Cengiz tarafından 559 tarihinde tesis olunmuş bir devlettir ki kendisinden sonra munkasim olduğu şubelerden İlhaniye devletiyle Çiftay ve Cûcî Han subeleri esasen putperest oldukları halde sonradan İslamiyet'i kabul etmişlerdir (İbrahim Cûdî, 1328, s. 178).

Mütefekkir İbrahim Cûdî Efendi, eserini Osmanlı Devleti'nden bahisle bitirmiştir. Devlet-i Ebed Müddet Osmaniye şeklinde ifade ettiği Osmanlı tarihini kitabın yazımını bitirmiş olduğu 1327/1909 senesi itibariyle şu şekilde dönemlere ayırmıştır:

Dünyanın en büyük ve en kadim hükümetlerinden olan bu aziz devlet Devlet-i Osmaniye'mizin tarihini dört döneme ayırabiliriz:

1. İstila/genişleme dönemi: Kuruluşundan aşere-i mübeşşere olan (Hz. Peygamber'in cennetle müjdelediği on sahabe için kullanılan bu sıfatı ilk on Osmanlı sultanı için kullanması yoğun duygusallığın bir tezahürü olmalıdır) on sultanın onuncusu olan Kanuni Sultan Süleyman döneminin sonuna kadar olan zaman dilimi.

2. Duraklama dönemi: II. Selim döneminden başlayıp III. Murat dönemiyle sona ermektedir. İbrahim Cûdî'nin bu periyodu duraklama dönemi olarak isimlendirmesinin sebebi fetih hareketlerinin durmuş olmasıdır. Her ne kadar bu periyotta Sokullu Mehmet Paşa sayesinde bazı askeri başarılar kazanılmış olsa da bu başarılar fetihle neticelenmemiştir. Müellife göre bu dönemin en olumlu tarafı yeni fetihler gerçekleşmemiş olsa da eldeki toprakların korunmuş olmasıdır.

3. Gerileme dönemi: III. Murat döneminden sonra başlayıp Hâkân-ı mahlû' (II. Abdülhamid) döneminin sonunda ilan edilen Meşrutiyet'e kadar uzanan zaman dilimidir.

4. Teceddüd/yenilenme dönemi: Bu dönem olaylarını anlatırken kullandığı ifade ve tanımlamalar kendisinin de İttihat ve Terakki fikriyatı ile hareket ettiğini göstermektedir. II. Abdülhamid dönemini karanlıklar ve zulümlerle dolu olarak tanımlayan müellif, padişahın görevden azledilmesi ve V. Mehmet Reşat'ın saltanata getirilmesini büyük bir sevinçle dile getirmiştir. Müellif İbrahim Cûdî Efendi'nin bu dönemin başlangıcıyla ilgili hislerini yansıtan, aynı zamanda kitabının da son cümleleri şu şekildedir:

Abdülhamid zamanı otuz yıl kadar karanlıklar ve sıkıntılar içerisinde rehin yaşayan toplum nihayet 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinde ayaklanarak Kanun-u Esasi'yi ilan etmiş, Meclis-i Mebusan-ı tekrar açmıştır. Fakat 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) hadise-i irticaiyesi baş göstermekle fetvay-ı şer'i şerif ile 14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909) tarihine denk gelen 7 Rebûlâhir 1327, salı günü saat altı buçukta II. Abdülhamid, Hilafet-i İslamiye Saltanat-ı Osmaniye'den iskât; meşru veliaht Muhammed Reşad Efendi Hazretleri, Sultan V. Muhammed ünvanıyla makam-ı hilafet ve saltanata iclas olunarak gösterişli ikbal ve istikbalimiz kesin olarak güvence altına alınmıştır.

Tarihsel Olaylardan Çıkarılan Ahlâki Öğretiler

İbrahim Cûdî Efendi, dînî ilimlerdeki derin vukûfiyetini, eğitimcilik ve idarecilik hayatının kendisine kazandırdığı tecrübeyi, yazmış olduğu bu eserde en ileri derecede okuyucuya yansıtmaya çalışmıştır. Bu gayretin en büyük delillerinden bir tanesi de bölüm başlarında veya sonlarında mütâlaa başlığı altında yapmış olduğu değerlendirmelerdir.

Örneğin peygamberler tarihini ele aldığı birinci bölümün sonunda peygamber kıssalarından çıkarmış olduğu ilkeleri yedi madde halinde sıralamaktadır. Bu ilkeler, fertler ve toplumlar için uyulması elzem olan esaslardır. Çünkü bu esaslar Allah'ın, peygamberleri aracılığıyla insanlara iletmiş olduğu mesajları barındırmaktadır. Buna da Kur'an-ı Kerim'deki Yusuf Sûresi 111. ayetini delil olarak göstermektedir. Bu ayette Allah Teâlâ, "akıl sahipleri için (peygamberlerin) kıssalarında/hikayelerinde ibretler bulunmaktadır" şeklinde haber vermektedir (İbrahim Cûdî, 1328, s. 50).

Kıssaların bilinmesinin önemini müellifimiz şu şekilde ifade ediyor:

"İşte Enbiya-yı âzâm hazerâtın şu hikayât-ı mübârekelerini öyle sathî bir mütâlaa ile geçivermek; yani onlardan kendimize hisse-i intibah edinmemek pek büyük bir gaflettir. Tamir-i gayr-i kâbil bir zühûldür. Binaenaleyh her fıkrası bir mecelle-i ibret olan o kısas-ı âliyeden muktebes birkaç hisse-i intibâhın numune olmak üzere şuracıkta evlad-ı vatana arz-ı araisini hasbel-ihlâs vecâibden addeylerim (İbrahim Cûdî, 1328, s. 51)."

1. Şeytan, kibirli davrandı ve büyüklük taslayarak Hz. Adem'e secde etmedi. Allah'ın emrine karşı gelmiş olduğu için İlâhî huzurdan kovuldu ve sonsuza kadar lanetlendi. İşte inat ve kibrin insanı sürükleyeceği felaket de budur. Allah herkesi böylesi sonsuz lanetten muhafaza buyursun.

2. Hz. Âdem, yasak ağaca yaklaştığı için cennetten çıkarıldı. Halbuki bunu bir anlık yanlış düşünce neticesinde yapmıştı ve bu hatalı davranışı cennetten kovulmasına neden olmuştu. Bizler ise şu aciz halimizle her gün bin türlü günah işliyoruz ve yine de cenneti arzuluyoruz. Vay halimize ki! Hem pişmanlık nedir tevbe nedir bilmeyiz hem de akli ve feraseti başkalarına kaptırmayız (İbrahim Cûdî, 1328, s. 51).

3. Hz. Nuh'un oğlu Yâm, babası peygamber olmasına rağmen ona inanmadı (gemiye binmedi) ve diğerleri gibi helak oldu. İşte karakterleri itibariyle kötü olanlar peygamber neslinden bile gelseler sonuç değişmemektedir. Her türlü melanet kendilerinden beklenebilir.

4. Hz. Yusuf, kendi kardeşleri tarafından kuyuya atıldı ve daha sonra da köle olarak satıldı. Ama nihayetinde Mısır'ın idarecilerinden oldu ve daha önce kendisini kuyuya atan kardeşleri onun önünde el pençe divan durdular. İşte İlâhî adâlet böyledir; herkesi layık olduğu mertebeye indirir, çıkarır.

5. Hz. Eyüp, insan açısından dayanılması gerçekten zor olan bir hastalığa yakalandı. Bu hastalık yüzünden vücudu bir deri bir kemik kaldı. Üstelik malını ve çocuklarını kaybetti ama yine de sabretti. Sabrının karşılığında da Allah tarafından mükafat olarak kendisine eskisinden daha fazla mal ve vücut sıhhati ihsan buyruldu. İşte sabır ve tahammül böyledir. Sabırsızlık ise çoğunlukla intihar ile neticelenir.

6. Yuda ismindeki hain Havariler arasında bulunmak gibi bir şerefi haizken Cenab-ı İsa'yı birkaç kuruşa satıverdi; yani saklandığı (Hz. İsa'nın) yeri düşmanlara haber verdi. Bu suretle hem dünyasını hem de ahiretini kaybetti. İşte açgözlülük böyledir. Allah esirgesin, bir kalbe girdi mi; bir kalpte iyice yerleşti mi artık insanda ne din bırakır ne iman ne de vicdan (İbrahim Cûdî, 1328, s. 52).

Müellif, ibret alınması, akılda tutulması gereken bu ilkeleri zikrettikten sonra genel bir değerlendirme ile bölümü tamamlamıştır. İnsanlar şayet peygamberler tarihini baştan sona büyük bir dikkatle incelerlerse şu hakikati muhakkak görecektir: Hangi topluluk peygamberine itaatkâr olmuş, onlara karşı gelmemişse huzuru yakalamış, düşmanlarına galip gelmiştir. Hangisi de peygamberinden yüz çevirmiş, şeytana uymuşsa perişan olmuş ve en zayıf düşmanlarına karşı mağlup olmuş, esir düşmüştür.

İşte bu olguya İslam inancında sünnetullah (Allah'ın ezeli /değiştirilemez kanunları) denilmektedir. Bu nedenle huzurumuzu korumak, şan ve şerefimizi yüceltmek istiyorsak Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v) ve onun sünnetine olan bağlılığımızı güçlendirmemiz gerekmektedir (İbrahim Cûdî, 1328, s. 53).

İbrahim Cûdî Efendi, bütün tarihsel olaylara ibret nazarıyla bakılması gerektiğini düşünmektedir. Endülüs Devleti'nin de hazin ve Müslümanları yaralayan sonunu hazırlayan etmenlerin başlıcası ahlâkın fesada uğramasıdır. Bu nedenle aynı felaketle karşı karşıya kalmak istemiyorsak nasıl ki kendimizi ve ailelerimizi ateşten koruyorsak aynı şekilde ahlak bozukluğundan da korunmamız gerekmektedir.

Nitekim,“âharın mesaibinden ibretgîr olamayan, âhara ibretbahş olacak mesaibe uğrar (başkalarının yaşadığı musibetlerden ders çıkarmayanlar başkalarına ders olacak musibetler yaşarlar)” (İbrahim Cûdî, 1328, s. 166).

Değerlendirme

Son dönem Osmanlı mütefekkirlerinden olan İbrahim Cûdî Efendi, çok yönlü kişiliğiyle dikkat çekmektedir. Dini ilimlerdeki derin vukûfiyetinin yanında Arapça ve Farsça dillerine olan hakimiyeti ve bu dillerde yazmış olduğu, divan oluşturacak miktardaki şiirleri sayesinde şairliği ile ön plana çıkmıştır. Ama aynı zamanda öğretmenlik ve okullardaki idarecilikleri nedeniyle de “Muallim Cûdî” ünvanıyla geniş kitleler tarafından tanınmıştır.

İncelemiş olduğumuz *Târîh-i Enbiyâ ve İslâm* isimli eserinde de bu çok yönlülüğünü ve siyasete olan yakın ilgisini müşâhade ettik. Nitekim hayatını anlatan eserlerde hem Meclis-i Mebusan hem de TBMM’de milletvekilliği için kendisine teklifte bulunulmuş ama bu teklifleri memleketi olan Trabzon’a hizmet etmek gayesiyle kabul etmemiştir.

Eserin yazılmasındaki ana saik, çeşitli kademelerde eğitim alan öğrenciler olduğu için didaktiklik göze çarpmaktadır. Günümüzde lise ve üniversitelerde okutulan İslam Tarihi derslerinin müfredatlarından daha kapsayıcı olduğunu söylememiz mümkündür. Müellif, geniş hacimli olmayan eserine ustalıkla peygamberler tarihini ve kendi yaşadığı tarihe kadar olan İslam tarihini sığdırmayı başarmıştır. Konuların başlangıç ve sonlarına yerleştirmiş olduğu mütâlaâların/değerlendirmelerin gerçekten kıymetli ve ilgi çekici olduğunu söylememiz mümkündür. Hatta eserin, günümüzde dahi İslam Tarihi dersleri için kaynak kitap olarak kullanılmaya uygun olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

1. Albayrak, H. (1987). *Tarih İçinde Trabzon Lisesi*. Trabzon.
2. Albayrak, H. (2016). Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi (C. 1. c. ([27], 649 s.), ss. 129-144). I. Uluslararası geçmişten günümüze Trabzon’da dini hayat sempozyumu bildiriler kitabı, sunulmuş bildiri, Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi.
3. Günaltay, M. Ş. (1991). *İslam tarihinin kaynakları tarih ve müverrihler = İslam’da tarih ve müverrihler*. Endülüs yayınları; 18 (C. 463 s.). İstanbul : Endülüs Yayınları.
4. İbn Haldûn, E. Z. V. A. b M. İ. (1988). *Mukaddime*. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı; 481 (C. 1. c. (XXIII, 684 s.)). Ankara : Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı.
5. İbrahim Cûdî. (1328). *Târîh-i Enbiyâ ve İslâm*. Trabzon: Kitapçı Hamdi Matbaası.
6. İz, M. (1975). *Yılların izi*. ; (C. 433 s.). İstanbul : İrfan Yayınevi.
7. Karsli, İ. (2014). Osmanlıca Metinleri Anlamada Arapça’nın Önemi Lügat- ı Cudi Örneği. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (32), 143-186.
8. Kayaoğlu, İ. G. (1987). *Trabzon’da Yetişen Değerli Eğitimci İbrahim Cudi Bey*. Trabzon Kültür Sanat Yıllığı. İstanbul.
9. Mutman, M. L. (1950). *İbrahim Cudi Efendi, Ülkü (3. Seri): Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*. ; (C. 1-39, C. 4). Ankara : Ankara Halkevi.
10. Odunkiran, F. ve Alpaydin, B. (2014). ‘Kalem Olsun Eli Ol Kâtib-i Bed-tahrîrin’ yahut Lügat-ı Cûdî’de Yer Alan Manzum Şevâhid Üzerine. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13(13), 141-166.
11. Özlem, D. (1998). *Tarih felsefesi*. ; (C. 413 s.). İzmir : Dokuz Eylül Yayınları.
12. Rosenthal, F. (1983). *İlmü’t-tarih inde’l-müslimin*. ; (C. 860 s.). Beyrut : Müessesetü’r-Risâle.
13. Uzun, M. (1993). *Cûdî Efendi, Trabzonlu, Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi: Cilve-Darünnedve*. ; (C. 8. c. (16, 559 s.)). Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı.